

Joaquim Mallafrè: l'excel·lència de les traduccions de James Joyce

TERESA IRIBARREN
Universitat Oberta de Catalunya
ORCID: 0000-0002-5052-7770

L'experiència lingüística comença amb la família, s'eixampla amb els veïns, amb l'amic pagès, o la tia monja, els acudits de cafè, el pintoresquisme dels mercats i les vacances d'estiu. (Mallafrè, 2006b)

Cent anys i un dia després que James Joyce publicqués l'*Ulisses* (és a dir, el tres de febrer de 2022), una estudiant de filologia anglesa de la Universitat Rovira i Virgili va escriure'm un correu electrònic. Es diu Agnès Puell i té vint-i-un anys.¹ Em va explicar que volia consagrar el treball final de grau, tutoritzat pel professor Anthony Pym, a fer una anàlisi comparada de les tres traduccions catalanes de l'*Ulisses*, de James Joyce (Iribarren, 2021): la que va realitzar Joan Francesc Vidal Jové el 1966, que roman inèdita,² la de Joaquim Mallafrè, publicada per primera vegada a Leteradura el 1981, i la més recent, de Carles Llorach-Freixes, que va veure la llum al catàleg de l'editorial madrilenya Funambulista el 2018, i que conté comentaris i notes del mateix traductor. Puell m'escrivia per demanar-me com podia accedir a la versió del manresà Vidal Jové. Vaig enviar-li la transcripció del primer capítol del mecanoscrit i uns quants estudis sobre les traduccions i la recepció joyciana a Catalunya.

El 15 de setembre Puell va escriure'm de nou. En un missatge molt breu, em feia saber que havia defensat el treball el juny i que havia tret bona nota. El seu correu em va emocionar. L'emoció no es devia tant al fet que m'agraïa de nou que l'hagués ajudada i que hagués tingut la deferència d'enviar-me el treball i citar-me als agraïments. Sobretot, em va tocar el cor que el missatge, tot i ser tan breu,

1. Agraïco a Agnès Puell que m'hagi autoritzat a comentar el seu treball i la nostra correspondència.

2. El mecanoscrit se salvaguarda a l'Arxiu General de l'Administració, a Alcalá de Henares, on va ser descobert pel professor Alberto Lázaro Lafuente (2007).

traspuava felicitat. I, només tafanejant una mica l'arxiu adjunt, vaig veure dues coses. D'una banda, Joaquim Mallafrè havia accedit a tenir una conversa amb ella sobre l'*Ulisses*, la transcripció de la qual estava recollida en annex. D'altra banda, en la primera frase del treball, Puell confessa que sent passió per la traducció, pel català i per l'anglès. Tot seguit explica que, amb la seva recerca, vol contribuir a promoure la llengua i la literatura catalanes.

El treball de Puell em demostra un parell de qüestions que em sembla fonamental comentar avui. De fet, vull que siguin el punt de partida de la meua intervenció. La primera: l'entrevista que l'estudiant fa al professor posa en relleu, una vegada més, l'amabilitat, la vocació docent i el compromís divulgatiu de Joaquim Mallafrè quant a l'obra joyciana. La segona: hi ha joves, com Puell, que senten una passió per la llengua, la literatura i la traducció que, segurament, no deu ser gaire diferent de la que Mallafrè sentia quan era estudiant. Doncs bé, a mi, aquestes dues coses em commouen. I també, és clar, saber que hi ha bona entesa i complicitat entre lectors, amants de la llengua i investigadors de generacions tan diferents: el professor Mallafrè i Puell es porten seixanta anys!

Avui, m'agradaria tenir la mateixa traça instructiva que el professor reusenc ha exhibit sempre en les seves classes a la Universitat Rovira i Virgili, conferències i textos acadèmics, i que l'entrevista amb Puell demostra que continua intacta. Miraré d'argumentar, de manera sintètica i entenedora, per què crec que la tasca a l'entorn de les traduccions de James Joyce de Mallafrè, i, sobretot, de l'*Ulisses*, és excepcional. Per fer-ho, adduiré quatre arguments, tot aportant aquella informació que em sembla que pot resultar més rellevant i pertinent, sobretot, per als estudiants.

PRIMER ARGUMENT: UN TEXT SENSE PARATEXTOS

Mallafrè ha traduït tres títols de James Joyce al català: *Ulisses* (1981), *Dublinesos* (1988) i *Giacomo Joyce* (1992). Quan el professor va emprendre la traducció de la cèlebre novel·la el 1972 (Suárez Fernández-Miranda, 2022, p. 19), a Espanya circulava la traducció al castellà de José Sala Subirats, publicada per primera vegada a Buenos Aires el 1945. Poc més tard, el 1976, va arribar a les llibreries la traducció al castellà del catedràtic de la Universitat de Barcelona José María Valverde. En català, si bé a partir de 1921 fins a la Guerra Civil espanyola ja havien aparegut notícies i versions fragmentàries de l'*Ulisses*, i fins i tot algun conte, en revistes literàries i en la premsa (Iribarren, 2004b), no va ser fins al 1967 que va veure la llum una obra completa de l'irlandès: *Retrat d'un artista adolescent*, amb traducció de Maria Teresa Vernet (Iribarren, 2004a).

L'existència d'aquests precedents de traduccions joycianes en català i castellà, tanmateix, no feia pas menys complex el repte de traduir l'*Ulisses*. Aquest clàssic

contemporani, el títol del qual indica la matriu homèrica que sosté una embrollada trama de referents literaris, religiosos i artístics de la cultura europea, s'ha erigit en un lloc molt destacat del cànon del segle xx per la seva naturalesa experimental, fins al punt que se'n contempla la traducció com el sùmmum de la dificultat:

Son particularmente difíciles para el traductor de *Ulysses* los innovadores recursos narrativos y parodias discursivas; la especificidad estilística de cada episodio; las alusiones histórico-políticas y culturales; los juegos de palabras, *leitmotivs* y connotaciones; las múltiples variedades lingüísticas; y, finalmente, los neologismos y efectos poéticos de gran sonoridad. El traductor debe enfrentarse, en definitiva, a una prosa poética y polivalente en la que código y mensaje tienen la misma relevancia. (Conde-Parrilla, 2012, p. 2)

Més enllà de tenir en compte totes aquestes dificultats que presenta l'original, no es pot perdre de vista que la traducció de Mallafrè va arribar després d'anys de repressió cultural, literària i lingüística administrada amb gran tenacitat institucional pel règim del militar Francisco Franco. El mateix professor adverteix: «Privats d'escola catalana i escapçada la tradició culta durant llargs períodes, la codificació i l'estil de la llengua ens han estat transmesos per una *intelligentsia* anòmala, comparada amb la de societats més normalitzades» (Mallafrè, 2000a, p. 10; Mallafrè, 2006b). La censura franquista, instaurada el 1937 —en plena conflagració bèl·lica— per vetllar per la rectitud moral i religiosa, i garantir l'acatament sense fissures a la política del règim feixista de tots els textos impresos, no va derogar-se fins després de la mort del dictador. Per tant, la tasca de Mallafrè a l'hora de traduir aquesta novella —que va iniciar, esperonat per Jaume Vidal Alcover i Maria Aurèlia Capmany, quan la censura encara era vigent— va estar determinada per les condicions polítiques i materials (manca de diccionaris bilingües, corpus de traduccions no només insuficients sinó també censurades, per exemple) tant d'aquell moment com dels decennis previs. L'empresa de girar una obra com l'*Ulisses*, que havia estat prohibida en diferents països i en distintes èpoques pel seus atacs a l'Església, l'erotisme i el llenguatge proçaç, en aquell context de manca de llibertat d'expressió comportava uns riscos que avui no podem minimitzar.

La publicació de la versió de Mallafrè, pocs anys després de la fi de la dictadura, va tenir una dimensió simbòlica molt rellevant: es va contemplar com una fita lingüística i literària que equiparava les lletres catalanes a altres espais literaris europeus. L'èxit de vendes del llibre el dia de Sant Jordi de 1981 n'és una evidència (Iribarren, 2004a). La consideració que Mallafrè té avui respecte de la traducció, quan diu «l'*Ulisses* per mi va representar una cosa molt important: la recupe-

ració del català» (Perea i Virgili, 2022, p. 8), diria que és àmpliament compartida. De fet, la naturalesa mítica de la novella de Joyce s'ha inoculat a la versió de Mallafrè, fins al punt que avui la considerem una gesta destacada de la història de la cultura catalana del segle xx.

El 1990 la novella va aparèixer al segell editorial d'Edhasa i, el 1996, a Edicions Proa. En aquesta darrera edició Mallafrè va haver de fer una revisió del seu text: els beneficiaris dels drets d'autor de Joyce només permetien que les noves edicions seguissin la versió fixada pel professor Hans Walter Gabler el 1984.³ Com ha explicat el reusenc, va fer-hi canvis ben poc significatius (uns vuit-cents, bona part dels quals eren purament de puntuació). Per exemple, quant a l'adjectiu que caracteritza Buck Mulligan: en l'edició de Leteradura (1981) i Edhasa (1990) apareixia «rabassut»; en la de Proa (1996), «rodanxó» (Perea i Virgili, 2022, p. 10).

Tot lector que s'acosta a l'*Ulisses* de Mallafrè constata una singularitat. A diferència de molts altres traductors, com José María Valverde, i Francisco García Tortosa i María Luisa Venegas (autors de la traducció publicada per Càtedra el 1999), i més recentment Carles Llorach-Freixes,⁴ el professor de la Universitat Rovira i Virgili opta per brindar el text nu, sense cap mena d'introducció, ni notes a peu de pàgina que guiïn el lector en el laberint textual. Aquesta decisió de prescindir de paratextos ell sempre l'ha legitimada de manera molt senzilla però, tanmateix, ben convincent. Ras i curt: com Joyce, Mallafrè vol fer pensar el lector, animar-lo a resoldre per ell mateix l'envitricollament de les estratègies discursives de l'original, sense cap mena d'ajut per part del mediador. D'aquesta manera, el traductor persegueix que la gratificació del lector català per haver sabut descodificar les diferents capes de sentit del text sigui molt similar a la que pugui arribar a experimentar el lector anglès de l'original.

Lògicament, l'absència de paratextos que facilitin l'exegesi de la novella determina la naturalesa de la traducció. En diverses ocasions, Mallafrè ho ha il·lustrat a partir de l'exemple de la traducció de «castell» per «ciudadella», que ja explicava a l'assaig *Llengua de tribu i llengua de polis: bases d'una traducció literària*:

En un moment de la traducció de l'*Ulisses* vaig canviar la traducció de la paraula *castle*, que no oferia problemes aparentment i que fins en un cert mo-

3. Aquesta edició, reconeguda com a canònica per molts, va generar moltes controvèrsies. Els hereus, que van veure l'oportunitat de poder allargar el gaudi dels drets d'autor, van exigir que la versió de Gabler fos el text de partida en qualsevol nova edició d'aleshores en endavant.

4. El 2004, a propòsit del centenari de l'*Ulisses*, Melcion Mateu confessava que trobava a faltar una edició mínimament anotada en català. Per a qui volgués tenir una guia que li facilités la comprensió del text, Melcion recomanava llegir la traducció de Mallafrè col·locant-la amb l'edició de Càtedra, realitzada pel tàndem de professors de la Universitat de Sevilla, que conté un llarg pròleg, comentaris i notes. Des del 2018, els lectors catalans ja tenen a l'abast l'edició amb comentaris i notes de Carles Llorach-Freixes.

ment havia traduït per *castell*. Però treballar al castell de Dublín volia dir treballar per a un organisme dels anglesos dominadors d'Irlanda. En comprendre això calia veure si la reexpressió fidel en català —fidel a l'esperit de Joyce— no seria una altra. Vaig traduir aquests *castells* per *ciudadella*, nom en principi neutre, però que en català podia tenir aquesta connotació de domini, des de Felip V. Se'm pot objectar, per exemple, que els lectors catalans potser no hi cauran. Però hi és, com és al text original. (Mallafre, 1991a, p. 61)

Ara bé, crec que cal parar atenció en un fet que no em sembla pas menor. Quan el 1989 va veure la llum la traducció del text dramàtic *Exiliats*, amb traducció de Joan Soler i Amigó, Mallafre va fer la presentació que presideix l'obra. Mallafre dona algunes claus de lectura de l'autor, en general, i de la peça de teatre, en particular. Es tracta d'una guia, sintètica i aguda, que ajuda el lector a comprendre millor el text.⁵ Quan tres anys més tard apareix la traducció de *Giacomo Joyce*, novament el text joycià està presidit per una introducció i, a més, inclou unes notes al text del reconegut estudiós de l'obra del dublinès Richard Ellman. Els paratextos —traduïts, és clar, per Mallafre— aporten informació fonamental per entendre l'obra.

Tenint en compte, doncs, que Mallafre va prologar *Exiliats* i va traduir la introducció i les notes de *Giacomo Joyce*, crec que és legítim preguntar-se per què no va afegir cap comentari explicatiu a l'*Ulisses* que va aparèixer al segell de Proa, quan va fer la revisió a partir de l'edició de Gabler, l'any 1996. En manifestacions recents Mallafre ha defensat la mateixa raó: per fidelitat a la intenció de Joyce i a la idea que defensa Pym (1997, p. 51), «il faut traduire comme on voudrait être traduit», que a ell li «sembla una exigència fonamental» (Mallafre, 2000a, p. 15; Mallafre, 2006b). Amb el pas dels anys, hi ha afegit, a més, una solució pràctica: el lector, si ho considera oportú, ja consultarà les nombroses guies sobre l'obra que es poden obtenir fàcilment en biblioteques i Internet. El temps, sens dubte, ha abonat l'opció de Mallafre, que al llarg dels anys ha mantingut una mateixa coherència intel·lectual.

5. Assenyalava que l'irlandès havia heretat dels pares «la sensibilitat musical i l'oïda, afinada per l'expressivitat oral dels múltiples entorns que va viure». I, taxativament, afirma: «La llengua (bàsicament l'anglès, transformada per altres que aprendrà amb facilitat) i el tomisme són els elements del seu art. Una llengua que voldrà despullar de "britanisme" i un sistema del qual rebutjarà la religiositat, però que es transformaran en un estil personal, amarat d'irlandèsisme distant, des de l'exili voluntari que busca la universalitat» (Mallafre, 1989, p. 7). Pel que fa a l'obra, en parla de manera molt franca i desinhibida, tot formulant algunes consideracions que no solen ser les pròpies d'una introducció. Més enllà d'assegurar d'entrada que la peça no és «rodona», adverteix que alguns passatges de les seves altres obres tenen més tremp dramàtic que no pas *Exiliats*, entre altres pegues (manca de distanciament irònic o de consistència d'algun personatge), i assenyalava els llaços intertextuals amb altres obres joycianes.

SEGON ARGUMENT: EL CONEIXEMENT ACADÈMIC SOBRE LA TRADUCCIÓ I LA LLENGUA

La tasca de transvasament de l'*Ulisses* va ocupar Mallafrè durant set anys. El treball d'orfebreria lingüística, com ell mateix ha explicat, es va fonamentar en una rigorosa recerca no només filològica, sinó cultural, artística i històrica:

Quan jo traduïa Joyce, tenia a la meua disposició vocabularis complets de les seves obres, referències musicals —tal frase ahudeix a una obra popular a Dublín, tal altra a una òpera de Flotow—, referències biogràfiques, històriques, legals, religioses, lúdiques, que em permetien justificar les traduccions del conjunt o d'unitats de traducció determinades. (Mallafrè, 2009, p. 32)

Aquesta empresa de torsimany, metodològicament tan laboriosa, Mallafrè va plasmar-la a *Llengua de tribu i llengua de polis: bases d'una traducció literària* (1991a). L'obra és el primer estudi pròpiament acadèmic, amb una sòlida fonamentació teòrica, sobre traducció d'una llengua moderna a la llengua catalana.⁶ El llibre, que deriva de la seva tesi doctoral, és tanmateix un model de prosa d'alta divulgació (i no una carregosa obra erudita adreçada només als experts de l'àmbit disciplinari), summament atractiva encara per a qualsevol lector d'avui. Aquesta virtut d'exposició assagística no és, però, el més excepcional. El més singular és que d'una tasca traductològica emani un tractat. Així doncs, d'entrada, crec que cal posar en relleu que el llibre constitueix un fenomen inusual de la història literària i de la història de la llengua catalanes —i d'altres espais literaris.

En la primera part de l'assaig, Mallafrè presenta un sintètic panorama històric i teòric de la traducció, mentre que, en la segona, hi aborda múltiples qüestions sobre la pràctica de l'ofici, oportunament il·lustrades amb exemples extrets preferentment de l'*Ulisses*. És en aquesta segona part on articula el concepte de «llengua de tribu i llengua de polis».⁷ Tal vegada la manera més fidel i senzilla d'explicar-lo és citant el mateix professor, quan explica per què l'*Ulisses* el va *atrapar lingüísticament*:

[...] d'una banda, m'ha fet recuperar el llenguatge de la meua infància i del meu barri d'un moment en què era català del tot, el llenguatge dels pagesos que sentia els estius a Riudecanyes..., però també, d'altra banda, el llenguatge culte que havia après amb els Patufets, Folch i Torres, Carles Soldevila i altres lectures primerenques. (Perea i Virgili, 2002, p. 9)

6. Cal consignar que si bé existeixen precedents d'estudis sobre traducció de llengües modernes al català, com ara *Shakespeare a Catalunya* (1936), de Ramon Esquerra (reeditat el 2009), no es fonamenten en una metodologia acadèmica, com el de Mallafrè.

7. Aquest concepte dual encara ressona de tant en tant; vegeu Pujol (2012) i Merino (2016b).

El lector acadèmic de *Llengua de tribu i llengua de polis*, amb coneixements d'estudis de llengua i traducció i de ciències socials, n'advertirà quatre virtuts: la naturalesa descriptiva (i no prescriptiva) del discurs lingüístic, la desactivació de la tradició de les notes del traductor (com observa Màrius Serra i que ja he comentat),⁸ la contribució a revertir la tradicional invisibilitat de la figura del traductor (Venuti, 1986) i el discurs *situat* de l'investigador pel fet de consignar elements biogràfics i de les circumstàncies personals que han determinat la recerca. En tots quatre casos, i això és important subratllar-ho també, són plantejaments que han acabat prevalent en el desenvolupament disciplinari d'aquests camps.

Quan l'assaig va aparèixer al prestigiós catàleg de Quaderns Crema el 1991, a Catalunya, la disciplina acadèmica dels estudis de traducció encara estava, diguem-ne, a les beceroles de la seva institucionalització.⁹ Per tant, *Llengua de tribu i llengua de polis* és el treball que, en certa manera, inaugura els estudis acadèmics de traducció de llengües modernes a Catalunya. Al fil d'aquesta consideració, em sembla oportú citar un escoli de Sílvia Coll-Vinent sobre l'assaig:

La feina preparatòria d'aquest immens monument lingüístic que és la traducció catalana de l'*Ulisses* va donar lloc a un volum, *Llengua de tribu i llengua de polis: bases d'una traducció* (Quaderns Crema, 1991), el qual ha estat per a molts traductors i estudiosos de la traducció, i no cal dir per als lectors de Joyce, un llibre gairebé de capçalera. (Coll-Vinent, 2017, p. 148)

Que Montserrat Bacardí i Pilar Godayol, autores del *Diccionari de la traducció catalana*, convidessin Mallafrè a escriure'n el pròleg és un reconeixement al caràcter pioner del seu treball històric, teòric i metodològic derivat de la traducció de Joyce. Al fil d'aquest pròleg, crec que cal parar atenció al comentari que fa Mallafrè en relació amb la «trinitat traductora» formada per Josep Carner, Carles Riba i Josep Maria de Sagarra: considera que, amb la seva pràctica de torsimany, volien tenir una «incidència sobre el model de llengua en diversos registres» (Mallafrè, 2011, p. 10). És obvi que tant la traducció de l'*Ulisses* com *Llengua de tribu i llengua de polis*, i altres estudis publicats posteriorment, demostren que Mallafrè ha perseguit sempre aquesta voluntat. Per tot plegat, doncs, penso que l'assaig hauria de ser una obra de referència tant en els plans docents d'assigna-

8. Màrius Serra, en la ressenya d'*Uns i altres. Literatura i traducció*, diu: «Recordo haver llegit, fa dues dècades, un llibre cabdal en aquest àmbit: *Llengua de tribu i llengua de polis: bases d'una traducció literària* (1991), en el qual Mallafrè primer situa el lector en el marc de la teoria de la traducció i després l'acompanya fins a la rebotiga del traductor amb un seguit d'exemples destinats a desactivar la tradició NT, en referència a la "nota de traductor" a peu de pàgina» (Serra, 2018, p. 482).

9. No es pot perdre de vista que *Quaderns. Revista de Traducció*, la publicació acadèmica de la Universitat Autònoma de Barcelona, degana en l'àmbit, tot just va publicar el primer número el 1998.

tures de traducció com de lingüística i d'història de la llengua. Entre moltes altres coses, permetria reflexionar sobre la consideració que expressa Mallafrè en l'entrevista que li va fer Maria Eugènia Perea i Virgili (2022, p. 9), a propòsit de la traducció de l'*Ulisses*: «Hi vaig trobar les meves arrels lingüístiques, que eren extraordinàriament més riques, vitals i uniformes en temps de Franco que no pas ara».

Una revisió històrica de la producció acadèmica de Mallafrè permet constatar que *Llengua de tribu i llengua de polis* va ser el punt de partida d'una línia d'exegesi joyciana que ha anat tenint continuïtat al llarg dels anys. Només a tall d'exemple, podem fer un recordatori d'aportacions. En els actes d'homenatge al poeta Marià Villangómez va fer una anàlisi traductològica de la versió d'«Ecce puer» del poeta eivissenc (Mallafrè, 2004b) en què, més enllà d'assenyalar com acomoda la versificació i la rima, exposa la circumstància biogràfica que va inspirar Joyce (el naixement del seu fill poc després de la mort del pare de l'escriptor).

En l'article «Models de llengua i traducció catalana», publicat a *Quaderns. Revista de Traducció* (2000a) i a *Visat* (2006b) del PEN Català, novament explica com l'experiència traductora es nodreix de la biografia i ho exemplifica, de nou, amb Joyce:

Anar a doctrina —i és curiós que les parròquies de la meva infantesa conservessin el català— em va ensenyar un llenguatge més abstracte o oracions de la litúrgia catòlica que em donarien la versió exacta d'algunes referències de l'*Ulisses*, més immediatament familiars per a mi que per a un lector anglòfon de tradició protestant, posem per cas. (Mallafrè, 2000a, p. 13; Mallafrè, 2006b; Mallafrè, 2016b, p. 99-115)

I afegeix: «Les lectures literàries de més gran van completar una familiaritat que em fa triar un eco d'Espriu quan tradueixo “Pobra, bruta, estimada Dublín” (*Dear dirty Dublin*) o de Guimerà quan dic “Bloom que torna” (*Return of Bloom*)» (Mallafrè, 2000a, p. 13; Mallafrè, 2006b).

A propòsit de l'efemèride del centenari de la publicació de *Dublinesos*, Mallafrè, que va participar en els actes de celebració del Centre de Lectura de Reus, continua emprant el plantejament bàsic de l'assaig: «És allò que jo deia de la llengua de tribu —la llengua oral, diària, rica i múltiple— i la llengua de polis —la llengua escrita, científica i normativitzadora». Una vegada més, justifica les seves tries. Per exemple, a propòsit de la frase «Me'n dono vergonya de no parlar-lo, jo», que un exalumne li qüestiona, argumenta que no és un castellanisme emprar «donar vergonya», perquè, emparant-se en el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC) i el *Diccionari català-valencià-balear* (Alcover-Moll), d'una banda, i en una citació de Joaquim Ruyra, de l'altra, argumenta

que «quan el subjecte és una persona “se'n dona vergonya” i quan el subjecte és un fet, una cosa, un verb “fa” vergonya a algú» (Mallafre, 2014, p. 28).

Finalment, el 2016, en publicar el volum assagístic *Uns i altres. Literatura i traducció*, posa en circulació noves reflexions sobre Joyce. Al capítol «Temes i recursos de l'*Ulisses*, de James Joyce», tot adreçant-se al lector comú més que no pas a l'erudit, explica els temes i les claus simbòliques de l'obra. Es pot apreciar l'art del traductor en els nombrosos exemples i fragments que comenta. Per exemple, quan reproduïx la música del credo al·ludint a la unió dels dos amos que Stephen serveix, quan evoca la música del so de les onades contra les roques, o quan en la reproducció de refranys intenta compensar la manca d'equivalència amb la inversió, la rima o altres recursos paremiològics (i, així, «Hungry man is an angry man» es converteix en «Home afamat, home enfadat»; Mallafre, 2016b, p. 138). En aquesta col·lecció d'assaigs, Mallafre també ve a abonar la idea que el traductor és el millor lector d'un text, com posa en relleu Màrius Serra en la ressenya que li dedica. Només cal veure la interpretació que fa del cèlebre conte d'«Els morts» en el capítol «*Dublínesos*. De l'estrany quotidià», en què s'erigeix com un magnífic glossador de Joyce.

TERCER ARGUMENT: LA DIVULGACIÓ JOYCIANA ENTRE ELS LECTORS COMUNS

Arran de les traduccions de James Joyce, en especial de la magna novella, Mallafre ha dut a terme una intensiva tasca de mediació cultural, de divulgació de la cultura i la literatura irlandeses entre els lectors catalans *comuns* —de cap manera circumscrita als «happy few»—, articulada a l'entorn de la figura del novel·lista. Mallafre ha estat, sense cap mena de dubte, el gran promotor de Joyce entre el públic català, com es posa de manifest al catàleg de l'exposició «El Dublín de James Joyce» (1995),¹⁰ que conté un capítol de Mallafre, i al llibre *The Reception of James Joyce in Europe* (Iribarren, 2004a, p. 454) —i també, tot i que en menor grau, al catàleg de l'exposició «Joyce y España» (2004).¹¹

Des que la cèlebre traducció de l'*Ulisses* va veure la llum, Mallafre ha realitzat múltiples conferències sobre l'escriptor irlandès, tant en universitats com en espais culturals de múltiples ciutats i pobles, que han estimulat centenars de lectors a llegir la novella —com ara Imma Merino (2016a). També dona fe de la seva voluntat divulgativa la bona predisposició a ser entrevistat a propòsit de qües-

10. L'exposició, comissariada per Juan Insúa, va poder visitar-se al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona entre el 9 de maig i l'1 d'octubre de 1995.

11. L'exposició es va exhibir al Círculo de Bellas Artes de Madrid per commemorar el centenari de la primera cita (16 de juny de 1904) entre l'autor i Nora Barnacle. Aquesta data, recreada literàriament a *Ulisses* a manera d'homenatge a qui va esdevenir la seva dona, ha acabat adquirint una dimensió ritual per als dublínesos i amants de Joyce: és el cèlebre Bloomsday, que se celebra cada 16 de juny.

tions joycianes i el fet que un article acadèmic com «Models de llengua i traducció catalana», publicat originalment en una revista acadèmica, aparegués uns anys després en una plataforma de major vocació divulgativa, com és *Visat*. Amb aquesta tasca didàctica, Mallafrè ha legitimat, encara més, que la traducció de l'*Ulisses* no tingués paratextos: amb les seves lliçons ha equipat els lectors comuns —com els personatges de la cèlebre *sitcom* catalana *Plats bruts*—¹² amb estratègies hermenèutiques perquè puguin abordar una obra tan difícil.

Aquesta tasca de divulgació s'ha dut a terme de manera particularment intensiva a Reus, i més en concret, a la cèlebre institució del Centre de Lectura, que ha esdevingut un espai de radiació de l'*opus* joyciana. Així, si un dia s'arriba a posar en marxa un projecte d'humanitats digitals dels que ara s'estilen, en què es plasmí la recepció de James Joyce a Europa o al món en un portal d'Internet, Reus hauria d'aparèixer en aquesta cartografia de manera prou destacada. Ben mirat, Mallafrè ha convertit Reus en un lloc de memòria joyciana.

QUART: UNA TRADUCCIÓ QUE NO ENVELLEIX?

La traducció de l'*Ulisses* de Mallafrè ja ha complert quaranta-un anys —cinquanta-nou menys que l'original. A banda de la revisió que va fer de la novella el 1996 per introduir-hi els canvis establerts per Hans Walter Gabler, no ha considerat que fos necessari intervenir de nou en el text —ni en reedicions de la novella completa o, en la recent publicació d'*El monòleg de la Molly Bloom*, a Cal Carré, per celebrar el centenari del Bloomsday. Mallafrè, doncs, a diferència de Carles Riba i molts altres traductors i estudiosos, no subscriu la idea que «tota traducció és sempre per força provisional». Montserrat Bacardí i Pilar Godayol, al seu *Diccionari de la traducció catalana*, enceten el text de presentació que presideix el volum parlant del «cèlebre pròleg a la segona versió de l'*Odissea* d'Homè», que Carles Riba va publicar el 1948. Recorden que Riba, «gairebé trenta anys després de la publicació de la primera versió d'aquest clàssic (1919), es decidia a emprendre'n una de nova, per tal com “jo veia la meua traducció de l'*Odissea* cada dia més lluny; si es vol, envellida”» (Bacardí i Godayol, 2011, p. 13).

Si abonéssim el pressupòsit que les traduccions envelleixen més ràpid que les obres originals —que també envelleixen, com el mateix professor reusenc adverteix, encara que no sigui massa habitual assenyalar-ho—, la tasca de Mallafrè seria excepcional. Una exploració de la recepció del text entre els lectors catalans d'avui permet concloure que no tenen pas la impressió que l'*Ulisses* de Mallafrè hagi

12. Una de les trames del capítol 19 de *Plats bruts*, «Tinc poder», s'articula a l'entorn de les dificultats de lectura de l'*Ulisses* per part del David. El capítol és recuperable a YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=SH5XjWy3X_A>.

envellit més que l'*Ulisses* de Joyce. Tot al contrari. Acadèmics, escriptors, editors i lectors comuns continuen contemplant, de manera unànime, que es tracta d'un monument lingüístic (Trigo, 2006; Pujol, 2012; Pujol, 2013; Merino, 2016a; Merino, 2016b; Coll-Vinent, 2017; Serra, 2018; Llorach-Freixes, 2018a; Perea i Virgili, 2022). Dit altrament: el prestigi de la traducció de Mallafrè, des de 1981 fins avui, s'ha mantingut intacte. En tenim dues mostres del 2022 mateix. D'una banda, el monogràfic «100 anys de l'*Ulisses* de Joyce» del lliurament de febrer del *Serra d'Or* conté una entrevista a Joaquim Mallafrè, de Maria Eugènia Perea i Virgili, i la glossa sobre la traducció de Mallafrè, signada per Eduardo Suárez Fernández-Miranda. De l'altra, l'editorial Navona, en la presentació de l'inici d'una nova etapa, sota la direcció d'Ernest Folch i amb Jaume Roures i Tatxo Benet com a socis, ha anunciat que vol recuperar la traducció de Mallafrè (Safont Plumed, 2022).¹³

Tanmateix, crec que l'evidència més tangible de la perennitat de la versió de Mallafrè és el fet que en la nova versió que va fer-ne Carles Llorach-Freixes, el mateix traductor explicités al pròleg que el seu text volia ser la porta d'entrada a «la traducció insuperable de Mallafrè» (Llorach-Freixes, 2018a, p. 14). La supeditació a la versió de Mallafrè, Llorach l'explicava amb la metàfora següent: la traducció pretenia equipar el lector perquè pogués «escoltar la música sense la partitura». És a dir, poder llegir l'*Ulisses* del reusenc sense l'ajut de les notes i els comentaris amb què Llorach-Freixes acompanya el text.

CONCLUSIONS

Mallafrè, com s'està recordant en aquesta jornada commemorativa, ha traduït un bon grapat d'autors en llengua anglesa. La majoria d'ells ocupen un espai molt preminent del cànon occidental: Thomas More, Henry Fielding, Laurence Sterne, Rudyard Kipling, James Joyce, Samuel Beckett, Harold Pinter i John Steinbeck. Les obres d'alguns d'aquests escriptors, per la seva naturalesa experimental, resulten extraordinàriament complicades de traduir. De totes elles, destaca de manera molt particular l'*Ulisses* de Joyce. Tant per l'extrema dificultat que presenta l'original anglès de Joyce com per l'encert de les solucions de traducció de Mallafrè, l'empresa de traslladar la mítica novel·la al català ha fet una especial fortuna entre lectors de totes condicions. Aquest reconeixement, que perdura encara avui, sumat a la condició mítica de la novel·la, explica que, per exemple, en l'entrevista de *Serra d'Or* del febrer del 2022, Maria Eugènia Perea i Virgili (2022, p. 8) presenti el professor amb una fórmula que ha esdevingut tot un lloc comú:

13. L'editorial Navona ja ha reeditat *Els morts*, amb traducció d'Elisabet Ràfols-Sagués, amb un pròleg de Sebastià Alzamora, en què reconeix la vàlua de la traducció del reusenc.

«Joaquim Mallafrè (Reus, 1941) és conegut sobretot per haver anostrat al català l'*Ulisses* de James Joyce».

Al meu entendre, que el reconeixement del vincle entre un traductor i un autor tan destacat del cànon, després de quatre decennis, romanguí encara irrompible, és tota una gesta literària, un fenomen cultural certament fora del comú. A aquesta excepcionalitat cal sumar-hi, diria, les que he procurat argumentar en la meva comunicació: la d'haver-nos brindat una versió de l'*Ulisses* sense paratextos; la d'haver articulat al llarg dels anys una sòlida reflexió teòrica sobre traducció literària i llengua a propòsit de l'anostrament de la novella; la d'haver dut a terme una instructiva i compromesa tasca divulgativa en matèria joyciana, i, finalment, la d'haver estat capaç de realitzar una traducció que no perd les seves principals virtuts lingüístiques i estilístiques amb el pas dels anys. Per totes aquestes raons, consegüentment, animo els joves estudiants, com Agnès Puell, que ara tot just són a les beceroles de la seva trajectòria professional o acadèmica, a emmirallar-se en el professor Mallafrè. Sobretot, no cal dir-ho, si són lletraferits.